

VẤN ĐỀ TƯỢNG ĐÀI VÀ NHỮNG TRẦN TRỞ

HOÀNG HOA MAI

Trải qua chặng đường đầy thăng trầm, nhân dân Việt Nam ta đã lao động, chiến đấu và đã tạo dựng nên nhiều biểu tượng của chủ nghĩa anh hùng cách mạng từ xa xưa và nhất là thời kỳ chống Pháp, chống Mỹ cho đến thời kỳ đổi mới, xây dựng chủ nghĩa xã hội. Những tư tưởng và hình ảnh cao đẹp ấy là nguồn cảm hứng rất sinh động, đáng tôn vinh, để văn nghệ sĩ Việt Nam sáng tạo, trong đó có nghệ thuật tượng đài.

Trong bài viết này, tôi chỉ nói đến một số vấn đề chung nhất của hệ thống tượng đài đã xây dựng ở các vùng, miền của đất nước mà không đề cập cụ thể đến từng cụm tượng đài.

Với tình cảm và tư tưởng “nghệ thuật vị nhân sinh” mà nhiều nhà điêu khắc tài danh ở nước ta đã tạo dựng được nhiều tác phẩm điêu khắc, gây ấn tượng mạnh về cái hùng, cái đẹp và những giá trị nhân văn. Đặc biệt là nhóm tượng về chân dung người mẹ, người chị vì lẽ sống và độc lập dân tộc mà hy sinh bản thân mình. Đi dọc từ Bắc vào Nam, ta đều gặp những cụm tượng đài uy nghi bề thế, hoành tráng ở dọc Trường Sơn, các tụ điểm văn hóa lịch sử, ở nhiều tỉnh, thành trong cả nước, đánh dấu một chặng đường phát triển nghệ thuật điêu khắc của Việt Nam trong nhiều thập kỷ qua ở thời kỳ chống Pháp, chống Mỹ và nhất là công cuộc đổi mới hội nhập văn hóa quốc tế. Nhiều tên tuổi nghệ sĩ đã thành danh và gắn gũi với công chúng, như Trần Văn Lắm, Diệp Minh Châu và sau này kế tiếp như Dương Đăng Cẩm, Tạ Quang Bảo, Lê Đình Quý, Nguyễn Phú Cường, Lưu Danh Thanh và nhiều nhà điêu khắc khác, đã đóng góp hết sức mình cho sự nghiệp tạo hình Việt Nam. Những tác

phẩm điêu khắc của các nghệ sĩ được xây dựng trong thời gian qua đã gây nhiều ấn tượng đẹp đến tư tưởng, tình cảm của nhân dân, nhất là những cụm tượng đài, tượng chân dung nói về người lính cụ Hồ, danh nhân lịch sử, văn hóa, Bà mẹ Việt Nam anh hùng, ... Bằng những chất liệu khác nhau như đồng, vật liệu xây dựng bền vững, thạch cao..., các nhà điêu khắc Việt Nam đã khắc họa nhiều biểu tượng đẹp về lòng quả cảm, ý thức tự lực, tự cường cách mạng, gắn liền với không gian lịch sử, tạo thành những cụm công trình văn hóa đáng tự hào và trân trọng.

Tuy nhiên, dù đã có những thành công trên, thiết nghĩ, ngành điêu khắc, các cơ quan quản lý nhà nước về mỹ thuật vẫn cần lắng nghe những ý kiến khác nhau, rút đúc kinh nghiệm để có những sáng tạo mới tốt hơn về nội dung, đẹp về hình thức, góp phần giáo dục tinh thần cách mạng yêu nước và nâng cao hơn nữa tinh thần giáo dục truyền thống cho nhân dân. Đó cũng là tâm nguyện của các nhà điêu khắc, ngày đêm đang nung nấu cho những đề tài mới, phục vụ nhân dân, nhất là trong thời kỳ hội nhập:

Một là, tính nhất quán của quy hoạch hệ thống tượng đài được xây dựng trong cả nước phải gắn liền với sự phát triển kinh tế xã hội, an ninh quốc phòng của dân tộc.

Như vậy, nhà nước từ Trung ương, mà nhất là Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch cho đến các địa phương (tỉnh, thành phố) cần sớm có một quy hoạch tổng thể và chi tiết về hệ thống tượng đài trong cả nước. Đây là một vấn đề rất hệ trọng và nhạy cảm của xã hội đối với một kế hoạch phát

triển văn hóa mang tầm chiến lược lâu dài, bền vững. Ở các nước như Nga, Pháp, Đức, Ý..., người ta rất chú ý đến quy hoạch xây dựng các công trình văn hóa, trong đó có tượng đài.

Ở nước ta, vấn đề này còn rất yếu và bất cập, thậm chí có nơi xây dựng tượng đài “tùy hứng”, do đó mà những công trình cầu đường, nhà cao tầng làm sau những công trình tượng đài đã mặc nhiên phá vỡ không gian phối cảnh ban đầu, hoặc khi mới xây dựng gây phản ứng khó chịu của công chúng. Có những tượng đài chân dung, như anh hùng dân tộc, danh nhân văn hóa, do không có quy hoạch trước, nên những dự án kinh tế lấn át, làm giảm sự tôn nghiêm của tượng đài, do đó phá đi không được mà để lại cũng không xong? Thật đáng buồn! Có những cụm tượng đài xây dựng được kết hợp hài hòa trong phối cảnh rất đẹp mắt thì sau này bị công trình kiến trúc mới, như nhà ở, cầu cống, đường sá làm mất vẻ đẹp vốn có ban đầu. Quy hoạch đã thế, còn kế hoạch xây dựng tượng đài ngoài trời còn trở trêu nhiều hơn. Có địa phương, từ khi phát động cuộc thi mẫu tượng đến lúc kết thúc kéo dài hàng thập kỷ mà vẫn không thực hiện được mục đích ban đầu...

Vì vậy, không ai khác Cục Mỹ thuật và Nhiếp ảnh, Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch cần có những kế sách thật sự khoa học, có tầm nhìn chiến lược để Bộ, cơ quan chủ quản phối hợp với các địa phương (tỉnh, thành phố) và các Bộ, ngành liên quan có quy hoạch, kế hoạch, lộ trình cho các công trình tượng đài mang tính bền vững, để đỡ tốn kém tài chính của nhân dân và nhà nước. Trong thực tế, có địa phương thích đưa tượng danh nhân lên núi, tưởng như tốt nhưng thực chất tiêu nhiều tiền cho dự án mà hiệu quả xã hội lại chưa cao.

Hai là, cần có những định hướng sát đúng cho việc thi tuyển mẫu tượng đài, thể hiện tính khách quan, phản ánh đúng giá trị nghệ thuật sáng tạo trong tác phẩm dự thi. Theo tôi, trước hết, Cục Mỹ thuật và Nhiếp ảnh cần nghiên cứu để thay đổi khái niệm “Thi phác thảo mẫu tượng đài”. Vì đã là thi mẫu tượng, sao còn là thi phác thảo? Không những không đúng yêu cầu của thi cử mà sai cả cách dùng từ ngữ: “thi phác thảo nghĩa là thí sinh ngồi phác thảo (động từ) để thi và ai là người coi thi? Vì vậy, không nên dùng cụm từ “Thi phác thảo mẫu tượng đài”, vì không những không đúng ngữ pháp mà còn làm sai lệch tính chất của cuộc thi. Việc thi mẫu tượng đài, nghĩa là người thi đã hoàn

chỉnh mẫu tượng của mình và người đặt thi mẫu là một tổ chức nào đó chọn để sử dụng, họ với tư cách là người tuyển chọn mẫu tượng hoàn chỉnh. Còn việc nâng cao chất lượng mẫu là sau khi Hội đồng Nghệ thuật chọn được mẫu có số điểm cao nhất của cuộc thi, Hội đồng Nghệ thuật có trách nhiệm tham gia ý kiến cho tác giả hoàn thiện từ khâu nội dung đến nghệ thuật. Trong thực tế cá biệt, có thể có việc quan hệ bất bình thường (“chạy chọt”) mà có những mẫu tượng đã được chọn, sau một thời gian góp ý của Hội đồng, đã làm cho nó thay đổi gần như cơ bản so với mẫu tượng ban đầu. Đây là điều rất không nên. Có một số trường hợp theo ý kiến chủ quan của ông “sếp” (chủ đầu tư), quyết định thay đổi mẫu tượng mà Hội đồng Nghệ thuật đã tư vấn, chăm chọn, vì vậy, khi dựng tượng 1/1 hoàn chỉnh mới thấy bất hợp lý, gây phản cảm đến kỳ lạ.

Ba là, cần quan tâm hơn nữa mối quan hệ chặt chẽ giữa nội dung với nghệ thuật tượng đài. Như trên tôi đã nói về thành công của hệ thống tượng đài ở nước ta, từ thành phố đến các tỉnh vùng núi, hải đảo xa xôi, đã góp phần tuyên truyền động viên nhân dân ta trong công cuộc kiến quốc và góp phần làm phong phú sắc thái văn hóa Việt Nam ở lĩnh vực tạo hình. Tuy nhiên, do những yếu tố chủ quan và khách quan của quá trình tạo mẫu, xây dựng tượng đài mà cũng còn bộc lộ những non yếu, gây dư luận bàn cãi đúng sai trong giới nghệ thuật cũng như công chúng. Việc xác định quy mô của tượng đài là hết sức quan trọng, thế nhưng có những cụm tượng đài không cần phải to, cao thì cứ phải làm thật to, nhiều nhân vật và đặt trong một không gian phối cảnh bất hợp lý. Trái lại, có những tượng chân dung danh nhân gắn liền với sự kiện lịch sử giải phóng dân tộc thì làm nhỏ, không đúng tầm vóc, ý nghĩa lịch sử của nó. Có nơi xây dựng tượng đài xong, đưa vào sử dụng một thời gian thì chất liệu bị xuống cấp, rêu phong, nếu là chất liệu bằng đồng thì bị oxi hóa, gây phản cảm. Một số tượng chân dung, toàn thân hoặc nhóm tượng do hình họa, mảng khối không hợp lý, tỉ lệ giải phẫu không chuẩn xác nên xây dựng tượng tỉ lệ 1/1 không đúng như mẫu đã được duyệt ban đầu, làm giảm đáng kể nghệ thuật và nội dung tư tưởng của tác phẩm. Có những tượng đài danh nhân đặt trong thành phố, xung quanh là nhà cao tầng, lẽ ra không cần phù điêu hoành tráng thì cứ phải làm, rất bất hợp lý, tiêu thêm khoản tiền lớn rất lãng phí.

Hiện nay, những công trình tượng đài nghệ thuật biểu đạt, phần lớn rơi vào tính minh họa hiện thực, sự kiện lịch sử, chân dung nhân vật. Có thể vì một lý do nào đó của chủ đầu tư mà rất nhiều tượng chân dung, nhóm tượng đài, cách biểu đạt cứ phải gờ tay, chân co, chân duỗi, bắp cơ cuộn cuộn, quần xắn cao để lộ bắp chân to, có vẻ là khỏe khoắn, rắn chắc,... Như vậy cũng không ảnh hưởng gì lớn đến chất lượng nghệ thuật nhưng quá nhiều so với tổng số tượng đài mà chúng ta đã xây dựng thì không cần cứ phải theo lối mòn đó. Qua đây, cũng không nên đánh giá là nghệ sĩ của chúng ta yếu kém, chỉ có điều cần có nhiều phong cách mang tính khái quát cao, có sức truyền cảm mạnh mẽ, được công chúng cảm thụ một cách thuyết phục hơn. Ở các nước phương Tây, như Pháp, Ý, Đức, Tây Ban Nha, Anh, Nga, hệ thống tượng đài của họ nói chung là có bài bản, kể cả việc phân loại tượng, công viên, tượng trong nhà,... và phong cách đa dạng, dễ đi vào lòng người. Khách quan mà nói, đối với các nhà điêu khắc phương Tây, tri thức về hình họa, mảng khối, ánh sáng trong việc xây dựng tượng đài rất vững vàng và đã có bề dày kinh nghiệm truyền thống. Sự phối kết hợp giữa không gian ánh sáng trời, tối sáng, đường nét rất chặt chẽ, nên nhìn chung, hệ thống tượng đài của họ là rất sát thực giữa nội dung với nghệ thuật và được công chúng trân trọng, tôn vinh, dễ cảm thụ. Để có nhiều tượng đài đẹp ở nước ta, Nhà nước, các tổ chức xã hội cần tạo thêm điều kiện để các nghệ sĩ có nhiều chuyến đi tham quan ở các nước có truyền thống xây dựng tượng đài chất lượng cao để học hỏi kinh nghiệm trong lĩnh vực này. Mặt khác, riêng về chuyên ngành điêu khắc, do đặc thù tượng đài xây dựng xong là cố định, không thể chuyển dịch được, vì thế Bộ chủ quản cần thiết có những cuộc hội thảo khoa học và trưng bày ảnh, mẫu tượng nhỏ để nhân dân xem và nhất là các nhà điêu khắc có những nhận xét, trao đổi nghiệp vụ. Điều quan trọng là, cơ quan quản lý nhà nước thấy thực trạng hệ thống tượng đài của chúng ta có phong phú về phong cách hay còn đơn điệu hoặc nhiều tượng đài kiểu cách, dáng thế na ná giống nhau như nhiều người đã nhận định, đánh giá.

Bốn là, Nhà nước cũng cần có những cơ chế chính sách thật hợp lý đối với nghệ sĩ tạo hình, trong đó có điều khắc, nhằm nâng cao chất lượng việc sáng tạo tác phẩm và hiến kế cho việc quy

hoạch, kế hoạch, để xuất chủ đề sáng tạo để nước ta có nhiều tác phẩm đẹp, có thẩm mỹ cao phục vụ cho nhân dân.

Trên cơ sở quy hoạch tổng thể của Nhà nước về xây dựng tượng đài trên toàn quốc mà các địa phương, Bộ, ngành cần đề xuất kiến nghị cấp có thẩm quyền trong việc xây dựng tượng đài, cho các nội dung cụ thể để nhà nước có kế hoạch chỉ đạo thực hiện. Đây là khâu quan trọng vừa mang tính định hướng nhưng cũng phải sàng lọc những nội dung nào cần xây dựng tượng đài, những nội dung sự kiện nào chưa đến mức phải xây dựng. Đây là một việc làm hết sức nhạy cảm và phức tạp, đòi hỏi cơ quan chủ quản về văn hóa cần có những cách thức, phương pháp thật cẩn thận để đi đến hoàn thiện quy hoạch, kế hoạch hợp lý, vừa có định tính và vừa định lượng sát thực, bền vững. Việc thành lập cơ cấu Hội đồng Nghệ thuật cũng cần định hướng lại sao cho phù hợp với tình hình thực tế. Nhìn chung, Hội đồng Nghệ thuật của ta vừa qua hoạt động tốt, cơ bản là hoàn thành nhiệm vụ, thực hiện có hiệu quả, với tư cách là chức năng tư vấn. Tuy nhiên, Hội đồng Nghệ thuật, qua thực tế vẫn có một số bất cập. Nếu chỉ có chuyên môn nghệ thuật tạo hình không thôi, mà không có kiến thức lịch sử, xã hội nói chung, thì việc góp ý cho tác phẩm khó mà chính xác theo ý tưởng đầu bài của chủ đầu tư. Vì vậy, nên hình thành cơ cấu Hội đồng Nghệ thuật không những có kiến thức chuyên môn giỏi, mà kiến thức xã hội phải rộng, tinh thần trách nhiệm tham vấn phải khách quan, trung thực. Tình trạng mâu thuẫn giữa các thành viên Hội đồng Nghệ thuật với người quản lý, người chuyên sâu lịch sử và nhà điêu khắc có những ý kiến trái ngược khó thống nhất thường xảy ra. Do đó mà cơ cấu Hội đồng Nghệ thuật cấp có thẩm quyền ra quyết định thành lập Hội đồng phải khách quan, công tâm, lấy kiến thức xã hội về điêu khắc làm trọng, có như vậy chất lượng tượng đài mới đáp ứng thẩm mỹ của công chúng.

Chúng ta đang sống trong thời kỳ mới hội nhập đa chiều, trên nhiều phương diện, trong đó có văn hóa và tất nhiên tượng đài là một yếu tố quan trọng của văn hóa. Vì vậy, đòi hỏi hệ thống tượng đài của Việt Nam không những phải đẹp về tư tưởng mà còn phải đẹp cả về nghệ thuật, vừa hiện đại vừa mang đậm sắc thái dân tộc ./.

H.H.M